

УДК 376.37

DOI [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1\(355\)-115-121](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1(355)-115-121)

Калініна Тетяна Станіславівна,

кандидатка психологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради,
м. Харків, Україна.
kalinina16@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6618-1268>

Яцинік Алла Вікторівна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
викладачка кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради,
м. Харків, Україна.
alla_ja@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7559-6975>

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР
У ФОРМУВАННІ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

Мовленнєва компетентність дитини дошкільного віку – це здатність дитини адекватно послуговуватися мовленням та засобами виразності в конкретних життєвих ситуаціях. Основу мовленнєвої компетентності становить мовленнєвий розвиток, який передбачає сформованість усіх компонентів мовлення (лексики, граматики, фонетики) та комунікативного складника для забезпечення повноцінного спілкування в суспільстві. Значущості питання формування мовленнєвої компетентності набуває в організації освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами.

Останнім часом комунікативному вихованню дошкільників надається особливе значення, тому що успішне опанування мовленнєвої діяльності визначає результативність засвоєння програмового матеріалу, забезпечує розвиток навичок мовленнєвого етикету й культури, створює передумови до активного занурення у громадське життя. Комунікативно-пізнавальна спрямованість освітнього простору є основою всіх освітніх програм. Таким чином, розвиток мовлення розглядається як засіб пізнання, який сприяє також розвитку комунікативних здібностей.

Питаннями становлення й розвитку гри займалися Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та інші вчені. Праці П. Лесгафт, С. Русової, О. Усової присвячені класифікації ігор та особливостям організації ігрової діяльності дітей дошкільного віку. Серед зарубіжних науковців вплив ігрової діяльності на розвиток особистості досліджували К. Грос, Ж. Піаже, Ф. Фребель, В. Штерн.

Метою статті є теоретичне узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду щодо організації ігрової діяльності дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами та використання дидактичних ігор у формуванні мовленнєвої компетентності в освітньо-корекційному процесі дошкільної установи.

Важливим фактором успішності організації освітньо-корекційної роботи є врахування провідної діяльності дитини. У дошкільному віці провідною діяльністю визнано ігрову, якій пере-

дує предметно-маніпуляційна. Отже, головне завдання педагогів у роботі з дітьми дошкільного віку – це формування передумов ігрової діяльності дитини, розвиток безпосередньо ігрової діяльності, використання в освітній роботі з дошкільниками переважно ігрових методів і прийомів. Для успішності освітньої роботи педагогу необхідні знання з основ психології та закономірностей формування ігрової діяльності в дітей дошкільного віку.

У сучасній класифікації ігор виділяють окремо дидактичні ігри. Дидактична гра – це вид гри, який першочергово несе в собі навчальну мету у формі, найбільш сприятливій для цього вікового періоду, та спрямований на формування в дитини активного пізнання навколишнього світу.

У сучасній педагогіці виділяють два види дидактичних ігор: ігри-заняття та безпосередньо дидактичні ігри, які мають власну мету, задум, сюжет, правила, дії, тобто поєднують у собі всі ознаки гри. Дидактична гра як форма навчання дітей має дві складові частини: навчальну (пізнавальну) та ігрову (цікаву). Педагог одночасно є і наставником, і учасником гри. Він вчить і грає, а діти, граючи, вчаться.

Дидактична гра, як самостійна ігрова діяльність, заснована на усвідомленні цього процесу. Самостійна ігрова діяльність здійснюється лише в тому випадку, коли діти проявляють інтерес до гри, ігрових правил і дій та коли правила гри ними засвоєні. Діти із задоволенням грають в ігри, які їм добре знайомі. Якщо у вихованців згасає інтерес до гри (а це здебільшого стосується настільно-друкованих ігор), необхідно разом із ними придумати більш складні правила. Самостійна ігрова діяльність не виключає управління з боку дорослого, проте участь педагога повинна мати опосередкований характер. Самостійно діти можуть грати в дидактичні ігри як на заняттях, так і під час інших режимних моментів. Ігри можуть використовуватися для ознайомлення дітей із новою інформацією та для закріплення вже набутих знань.

Дидактична гра є засобом усебічного розвитку особистості дитини та провідним інструментом під час вирішення освітніх завдань з усіх напрямів дошкільного виховання: розумового, естетичного, морального, трудового виховання, сенсорного та мовленнєвого розвитку.

Зміст дидактичних ігор у реалізації завдань розумового виховання формує в дітей з особливими освітніми потребами правильне ставлення до явищ суспільного життя, природи, предметів навколишнього середовища, систематизує та поглиблює знання про Батьківщину, професії, трудову діяльність. За допомогою дидактичних ігор педагог привчає цих дітей самостійно мислити, використовувати отримані знання в різних життєвих обставинах (Бурова, 2013).

Дидактичні ігри активно сприяють розвитку сенсорних здібностей дітей з особливими освітніми потребами. Процеси відчуття та сприйняття лежать в основі пізнання дитиною навколишнього світу. Система дидактичних ігор і вправ із сенсорного розвитку, спрямованих на вдосконалення сприйняття дитиною характерних ознак предметів, дає можливість ознайомлювати дошкільників із кольором, формою, величиною предмета.

За допомогою дидактичних ігор поповнюється й активізується словник, формується правильна звуковимова, розвивається зв'язне мовлення, формується вміння правильно висловлювати власні думки. Важливо, що за допомогою дидактичних ігор розвиток мислення й мовлення дитини з особливими освітніми потребами відбувається в нерозривному зв'язку (Богущ, 2008).

Завдяки використанню дидактичних ігор під час реалізації завдань із морального виховання в дошкільників з особливими освітніми потребами формується уявлення про дбайливе ставлення до навколишніх предметів, іграшок, про норми поведінки, про стосунки з однолітками і дорослими, про позитивні й негативні якості особистості. У вихованні моральних якостей особистості дитини особлива роль належить змісту та правилам гри. У роботі з дітьми молодшого віку основним змістом дидактичних ігор є засвоєння дітьми культурно-гігієнічних навичок. Використання дидактичних ігор у роботі з дітьми більш старшого віку вирішує дещо інші завдання, зокрема виховує моральні почуття й відносини.

Дидактичний матеріал повинен відповідати гігієнічним та естетичним вимогам: іграшки мають бути розмальовані яскравими фарбами, художньо оформлені. Такі іграшки викликають зацікавленість і бажання грати, стимулюють інтерес до ігрової діяльності та дають змогу ефективно вирішувати завдання естетичного виховання.

Дидактичним іграм є місце й у фізичному вихованні дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Особливо важливі ігри з дидактичними іграшками, під час яких розвивається та зміцнюється дрібна мускулатура рук, що своєю чергою стимулює розумовий розвиток, впливає на підготовку руки до письма, образотворчої діяльності, тобто до навчання у школі. Гра створює позитивний емоційний настрій, викликає гарне самопочуття й водночас вимагає певного напруження нервової системи.

У педагогіці є декілька класифікацій дидактичних ігор. Їх різноманітність залежить від критерію, який покладено в основу класифікації, а саме: зміст навчання та виховання, характер ігрового матеріалу, характер ігрових дій, характер особливості ігрової діяльності.

За змістом навчання та виховання виокремлюють ігри для сенсорного виховання, ігри, спрямовані на ознайомлення дітей з об'єктами і явищами навколишньої дійсності, на формування елементарних математичних уявлень, на мовленнєвий розвиток тощо.

За характером ігрового матеріалу виокремлюють такі види ігор:

1. Ігри з предметами. У таких іграх використовують дидактичні іграшки (мозаїку, кубики), реальні предмети, різноманітний природний матеріал (листя, плоди, насіння). Під час ігор із предметами та іграшками діти з особливими освітніми потребами ознайомлюються з їхніми властивостями й ознаками, порівнюють, класифікують їх. Поступово їхня ігрова діяльність ускладнюється, вони починають вирізняти, об'єднувати предмети за однією ознакою (кольором, формою, призначенням), що сприяє розвитку логічного мислення. Дітей цікавлять завдання, які вимагають від них усвідомленого запам'ятовування кількості предметів і їх розташування, пошуку відсутньої іграшки тощо. Ігри з природним матеріалом закріплюють знання про природу, сприяють формуванню та розвитку розумових процесів (аналізу, синтезу, класифікації), вихованню бережливого ставлення до природи.

2. Настільно-друковані ігри. Вони передбачають дії не з предметами, а з їх зображеннями. Найчастіше вони зорієнтовані на розв'язання таких ігрових завдань: добір картинок за схожістю (деякі види лото, парні картинки), добір карток-картинок під час чергового ходу (доміно), складання цілого із частин (розрізні картинки, кубики, пазли) тощо. Завдяки таким діям діти з особливими освітніми потребами уточнюють свої уявлення, систематизують знання про навколишній світ, розвивають розумові процеси й операції, просторові орієнтації, кмітливість, увагу, формують організаторські вміння.

3. Словесні ігри. Вони є найскладнішими, оскільки змушують дітей з особливими освітніми потребами оперувати уявленнями, мислити про речі, з якими на той час вони не діють, використовувати набуті знання в нових ситуаціях і зв'язках. У молодшому дошкільному віці ці ігри спрямовані на розвиток мовлення, уточнення й закріплення словникового запасу, формування вміння рахувати, орієнтуватися у просторі. У старшому дошкільному віці словесні ігри розвивають самостійність мислення, активізують розумову діяльність дітей (Піроженко та ін., 2016).

Для зручності використання словесних ігор у педагогічному процесі їх умовно можна об'єднати в чотири групи. У першу з них входять ігри, за допомогою яких формують уміння виділяти суттєві ознаки предметів, явищ. Другу групу становлять ігри, що використовуються для розвитку в дітей уміння порівнювати, зіставляти, робити правильні висновки. Ігри, за допомогою яких розвивається вміння узагальнювати та класифікувати предмети за різними ознаками, об'єднані у третій групі. До особливої, четвертої, групи віднесені ігри на розвиток уваги, кмітливості, швидкості мислення, витримки, почуття гумору (Григоренко, 2007).

Обов'язковими структурними елементами дидактичної гри є навчальні (дидактичні) та ігрові завдання, ігрові дії і правила, результат. Саме ці структурні елементи відрізняють дидактичну гру від інших видів ігор.

Найперше скажемо про *дидактичні та ігрові завдання*. Для вибору дидактичної гри необхідно знати рівень підготовленості вихованців, оскільки в іграх вони повинні оперувати вже наявними знаннями й уявленнями. У процесі визначення дидактичної задачі необхідно насамперед усвідомлювати, які знання (уявлення дітей про природу, про навколишні предмети, про соціальні явища) повинні засвоюватися чи закріплюватися дітьми, які розумові операції розвиваються, які особистісні якості формуються засобами цієї гри (спостережливість, наполегливість, чесність тощо). Виконуючи ігрове завдання, діти виявляють активність і бажання розв'язувати його.

Основна мета *правил гри* – організувати дії та поведінку дітей. Правила можуть дозволяти, забороняти, наказувати щось дітям у грі, роблять гру цікавою, напруженою. Дотримання правил у грі вимагає від дітей певних зусиль волі, уміння поводитися з однолітками, долати негативні емоції, які виникають через негативний чи неочікуваний результат. Важливо у процесі визначення правил гри ставити дітей у такі умови, за яких вони будуть отримувати радість від виконання завдання. Завдяки цьому в дітей формується коректність, доброзичливість, витримка.

Завдяки *ігровим діям*, які є основою дидактичної гри, діти реалізують свої ігрові задуми. Дидактична гра відрізняється від ігрових вправ тим, що виконання в ній правил спрямовується та контролюється ігровими діями. Своєю чергою наявність ігрових дій дає змогу сформулювати передумови засвоєння матеріалу, урізноманітнити навчання, зробити його більш цікавим.

Результатом дидактичної гри є її фінал. Відгадування загадок, виконання доручень, ігрових завдань, вирішення дидактичного завдання є результатом гри та сприймається дитиною як досягнення. Результат виявляється також у наявності в дитини задоволення від участі у грі. Для педагога результатом гри є рівень засвоєння дітьми знань, їхній успіх у розумовій діяльності, налагодженні гармонійних взаємин (Кудикіна, 2012).

Аналіз науково-педагогічної літератури дав нам змогу сформулювати основні методичні засади організації та включення дидактичних ігор в освітній процес із дітьми дошкільного віку. Організація та керівництво дидактичними іграми передбачають роботу педагога щодо підготовки до гри, її проведення, аналізу гри та її результатів.

У підготовку до проведення дидактичної гри входять такі процеси:

- 1) добір гри відповідно до завдань виховання й навчання (поглиблення та узагальнення знань, розвиток сенсорних здібностей, активізація психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, мови) тощо);
- 2) встановлення відповідності відібраної гри програмовим вимогам;
- 3) визначення найбільш зручного часу проведення дидактичної гри (у процесі організованого навчання на заняттях або у вільний від занять та інших режимних процесів час);
- 4) вибір місця для гри, де діти можуть спокійно грати, не заважаючи іншим; таке місце, як правило, відводять у груповій кімнаті або на ділянці;
- 5) визначення кількості гравців (уся група, невеликі підгрупи, індивідуально);
- 6) підготовка необхідного дидактичного матеріалу для вибраної гри (іграшок, різних предметів, картинок, природного матеріалу);
- 7) підготовка самого педагога до гри: він повинен вивчити й осмислити весь хід гри, своє місце в ній, методи керівництва грою;
- 8) підготовка дітей до гри: збагачення їх знаннями, уявленнями про предмети та явища навколишнього життя, що необхідні для вирішення ігрової задачі.

Проведення дидактичних ігор включає такі етапи:

1) ознайомлення дітей зі змістом гри, дидактичним матеріалом, який буде використаний у грі (показ предметів, картинок, коротка бесіда, під час якої уточнюються знання й уявлення дітей про них);

2) пояснення перебігу та правил гри; при цьому педагог звертає увагу на поведінку дітей відповідно до правил гри, на чітке виконання правил (що саме вони забороняють, дозволяють, наказують);

3) показ ігрових дій, у процесі якого педагог навчає дітей правильно виконувати дію, доводячи, що інакше гра не приведе до потрібного результату (наприклад, хтось із дітей підглядає, коли треба закрити очі);

4) визначення ролі педагога у грі, а саме його участі як гравця, уболівальника або арбітра; міра безпосередньої участі педагога у грі визначається віком дітей, рівнем їх підготовки, складністю дидактичної задачі та ігрових правил; беручи участь у грі, педагог направляє дії гравців (порадою, питанням, нагадуванням);

5) підведення підсумків гри, що є відповідальним моментом у керівництві, оскільки за результатами, яких діти досягли у грі, можна судити про її ефективність, про те, чи будуть вони використовувати цю гру в самостійній ігровій діяльності. Під час підведення підсумків педагог підкреслює, що шлях до перемоги можливий тільки через подолання труднощів, увагу та дисциплінованість.

Наприкінці гри педагог запитує в дітей, чи сподобалася їм гра, та обіцяє, що наступного разу можна грати в нову гру, вона також буде цікавою. Діти зазвичай із нетерпінням чекають цього дня.

Проведення будь-якої гри з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами повинне завершуватися її аналізом, який педагог проводить самостійно, не оголошуючи результати дітям. Аналіз проведеної гри спрямований на виявлення прийомів її підготовки й проведення: які прийоми виявилися ефективними в досягненні поставленої мети, що не спрацювало та чому. Це допоможе вдосконалювати як підготовку, так і сам процес проведення гри, уникнути згодом помилок. Крім того, аналіз дасть змогу виявити індивідуальні особливості в поведінці й характері дітей та правильно організувати індивідуальну роботу з ними. Ефективність використання різноманітних дидактичних ігор в освітній роботі з дошкільниками з особливими освітніми потребами залежить від грамотного планування.

Планування дидактичних ігор посідає значне місце в освітньо-корекційній роботі з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Як ефективний засіб навчання, вони можуть бути складовою частиною заняття. У години, відведені для ігор, дидактичні ігри плануються та організуються як у спільній, так і в самостійній діяльності дітей з особливими освітніми потребами, коли вони можуть грати за власним бажанням усім колективом, невеликими групами або ж індивідуально. У плані повинен передбачатися перелік ігор і матеріалу для них відповідно до загального плану педагогічної роботи.

У процесі планування дидактичних ігор педагогам необхідно піклуватися про ускладнення ігор, розширення їх варіативності (можливе введення більш складних правил).

Під час занять необхідно планувати такі дидактичні ігри, які можна проводити фронтально, з усіма дітьми. Вони спрямовані на закріплення й систематизацію знань дітей з особливими освітніми потребами. Під час планування дидактичних ігор в освітньо-корекційному процесі необхідно, щоб нові ігри, які проводилися на занятті, потім використовувалися дітьми в їхній самостійній діяльності. Раціонально використовувати дидактичні ігри тоді, коли діти з особливими освітніми потребами вже отримали певні знання й навички. Також дидактичні ігри можна використовувати для перевірки знань, отриманих дітьми під час освітньої діяльності (Тур, 2016).

Також не варто забувати про необхідність використання дидактичних ігор під час індивідуальної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, за необхідності враховувати індивідуальні особливості розвитку дитини.

Таким чином, у процесі аналізу інформації щодо включення дидактичних ігор в освітній процес ми з'ясували, що методично правильне використання дидактичних ігор сприяє вирішенню освітніх завдань дошкільного виховання, реалізації програмових засад, досягненню загальних освітніх цілей, робить процес пізнання й формування компетентностей дитини з особливими освітніми потребами цікавим і різноманітним, оскільки враховує тип провідної діяльності дошкільника. Отже, педагогам дошкільних установ необхідно не тільки володіти знаннями щодо методичних засад використання дидактичних ігор в освітньому просторі дошкільної установи, а й активно використовувати дидактичні ігри у своїй практичній діяльності, розуміти дидактичні цілі кожної гри, яка планується в роботі з дітьми дошкільного віку.

Список використаної літератури

1. Богуш А. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Київ : Слово, 2008. 256 с.
2. Бутова А. Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку. Тернопіль : Мандрівець, 2013. 296 с.
3. Григоренко Г. Гра дошкільника: теорія і практика. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС», 2007. 196 с.
4. Кудикіна Н. Теорія ігрової діяльності дітей : монографія. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. 236 с.
5. Ігрова діяльність дошкільника: молодший дошкільний вік / Т. Піроженко, Т. Завязун, І. Карабаєва, Л. Соловійова, О. Сахно. Київ : Генеза, 2016. 88 с.
6. Тур Л. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільників. Харків : Основа, 2016. 160 с.

References

1. Bohush, A. (2008). *Movlennievo-ihrova diialnist doshkilnykiv: movlennievi ihry, sytuatsii, vpravy* [Speech and game activities of preschoolers: speech games, situations, exercises]. Kyiv: Slovo, 256 p. [in Ukrainian].
2. Burova, A. (2013). *Orhanizatsiia ihrovoi diialnosti ditei doshkilnoho viku* [Organization of play activities of preschool children]. Ternopil: Mandrivets, 296 p. [in Ukrainian].
3. Hryhorenko, H. (2007). *Hra doshkilnyka: teoriia i praktyka* [The game of a preschooler: theory and practice]. Zaporizhzhia: LLC "LIPS", 196 p. [in Ukrainian].
4. Kudykina, N. (2012). *Teoriia ihrovoi diialnosti ditei: monohrafiia* [Theory of children's game activity: monograph]. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University, 236 p. [in Ukrainian].
5. Pirozhenko, T., Zaviiazun, T., Karabaieva, I., Soloviova, L., & Sakhno, O. (2016). *Ihrova diialnist doshkilnyka: molodshyi doshkilnyi vik* [Play activities of preschoolers: younger preschool age]. Kyiv: Heneza, 88 p. [in Ukrainian].
6. Tur, L. (2016). *Komunikatyvno-movlennievi rozvytok doshkilnykiv* [Communicative and speech development of preschoolers]. Kharkiv: Osнова, 160 p. [in Ukrainian].

Калініна Т. С., Яцинік А. В. Особливості використання дидактичних ігор у формуванні мовленнєвої компетентності дошкільників з особливими освітніми потребами

У статті висвітлені питання формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Основний акцент зроблено на особливостях організації корекційної допомоги дітям із порушенням мовленнєвого розвитку, а саме загальним недорозвиненням мовлення. Увага приділена питанням організації освітньо-корекційного процесу з урахуванням типу провідної діяльності. Обґрунтовано необхідність використання ігрових

методів і прийомів у роботі з дошкільниками на підставі типу провідної діяльності. Визначено важливість урахування особливостей провідної діяльності під час планування освітньої роботи з дітьми. Проаналізовано досвід науковців і практиків із цього питання та систематизовано його відповідно до вимог сьогодення. Охарактеризовано основні засади використання дидактичних ігор в організації освітньо-корекційної роботи з дітьми дошкільного віку. Зміст дидактичних ігор у реалізації завдань розумового виховання формує в дітей з особливими освітніми потребами правильне ставлення до явищ суспільного життя, природи, предметів навколишнього середовища, систематизує та поглиблює знання про Батьківщину, професії, трудову діяльність. Визначено закономірності використання дидактичних ігор, їх сучасну класифікацію та структуру, а також основні принципи побудови освітнього процесу дітей дошкільного віку з використанням дидактичних ігор. Надано практичні рекомендації щодо особливостей організації корекційної допомоги з урахуванням типу провідної діяльності дитини дошкільного віку та визначено методичні аспекти використання дидактичних ігор у сучасній системі освітньо-корекційного процесу.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, провідна діяльність, ігрова діяльність, структура гри, дидактичні ігри, принципи побудови освітнього процесу.

Kalinina T., Yatsynik A. Specifics features of the use of didactic games in the formation of speech competence of pre-school children with special educational needs

In the article the lighted up questions of forming of speech competence of children of preschool age are with the special educational necessities. A basic accent is done on the features of organization of correction help to the children with violation of speech development, namely by the general escalation of broadcasting. Paid attention to the questions of organization of educationally-correction process taking into account the type of leading activity. Reasonable necessity of the use of playing methods receptions for work with preschool children on the basis of type of leading activity. Importance of taking into account of features of leading activity is certain during planning of educational work with children. Experience of scientists and practical workers is analyzed through this question and it is systematized in accordance with the requirements of present time. Designed basic principles of the use of the didactics playing organization of educationally-correction work with the children of preschool age. In modern pedagogy, two types of didactic games are distinguished: activity games and directly didactic games. Certain conformities to law of the use of didactics games, them modern classification and structure, and also basic principles of construction of educational process of children of preschool age the use of didactics games. There are the given practical recommendations in relation to the features of organization of correction help taking into a count the type of leading activity of child of preschool age certain methodical aspects of the use of the didactics playing modern system of educationally-correction process.

Key words: children with special educational needs, leading activity, game activities, game structure, didactic games, principles of building educational process.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 07.03.2023 р.
Прийнято до друку 03.04.2023 р.